

28. Стороженко А.В. Николай Петрович Задерацкий: Материалы для биографии // Славянский ежегодник: Альманах и сборник статей по славяноведению. – К., 1882. – Вып.5. – С.1-XXXIII; Н.П. Задерацкий [некролог] // Киевлянин. – 1880. – №167-168.
29. Фомін Ю.Ю. Про матеріальну підтримку прогресивною громадськістю Україну повстання в Боснії і Герцеговині (липень 1875 – серпень 1876 рр.) // Українське слов'язознавство: Респ. міжв. наук. зб. – Львів, 1975. – Вип.12.

On the basis of documentary materials and special investigations the author describes the participation of professors of St. Volodymyr University in the creation and activities of Kiev slavonik philanthropic association, analyses the role of its leader professor O. Kotlyarevsky in the reviving of its functioning in the period of Eastern crisis of the 1870-th.

Key words: St. Volodymyr University, professors, Kiev slavonik philanthropic association, O. Kotlyarevsky, southern Slavs, assistance, support.

Отримано: 19.03.2008

УДК 949(447):07«19»

Л. В. Баженов

З ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті йде мова про історію польської преси в Україні на початку ХХ ст. Особлива увага приділяється тижневій газеті «Тигоднік Подольський», яка відіграла помітну роль у культурному і просвітницькому житті подолян, а сьогодні залишається цінним джерелом для науковців.

Ключові слова: польська преса, часописи, газета, рубрики.

На початку ХХ ст. польське населення в Україні складало ледве 0,3 відсотки усіх жителів. Найбільш компактно поляки зосереджувалися на теренах Київщини, Волині й Поділля, де мешкало пересічно 400 тисяч осіб та ще стільки ж окатоличених українців. Незважаючи на малочисельність, саме в цих регіонах України польська меншина займала перше місце за рівнем грамотності, освіченості, соціального статусу, майже 90 відсотків усіх поміщиків були поляки, яким належало 3386 маєтків та 3 078 278 десятин землі [10], що забезпечувало місцевій полонії міцні економічні та політичні позиції, збереження автономізму й, почасти, сепаратизму в середовищі корінного українського населення.

Під впливом масових виступів трудящих в російській революції 1905-1907 рр. самодержавство змушене було значно демократизувати внутрішню національну політику, визнати культурно-автономістські права ряду національних меншин та етнічних груп, дозволити їм мати власні громадсько-політичні установи, товариства, освітні заклади, здійснювати видання рідною мовою літератури, газет і журналів. Досить ефективно цими здобутками скористалися політичні угруповання, інтелігенція і клерикали польського населення України. Впродовж 1905-1907 рр. тільки у Києві видавалося 12 польських газет, 14 тижневиків і 8 журналів [8, с.112]. За своєю спря-

мованістю польську пресу можна поділити на такі основні групи: 1) соціалістичні видання («Robotnik», «Hasła»); 2) суспільно-політичні, економічні й літературні часописи («Dziennik Kijowski», «Głos Kijowski», «Kurier Kioński», «Przegląd Ukraiński», «Kłosy Ukraiński», «Swit», «Nasza przeszłość», «Przegląd Krajowy», «Kresy», «Nasz świat», «Wola kresowa» та ін. 3) мистецько-літературні («Biały Paw», «Roznymi szlaki»); 4) католицькі («Lud Boży», «Słowo Boże», «Głos katolicki», «Oracz», «Gazetka dla dzieci» й ін.). Крім того, періодично видавалися польські часописи в Бердичеві («Biblioteka parafialna»), Проскурві («Tygodnik Podolski»), Одесі («Dziennik Odeski») та інших містах із компактним проживанням поляків [1].

Польські часописи могли існувати тільки за умов матеріальної підтримки, на кошти аристократів і багатих своєї меншини, які й формували ідеологічну орієнтацію газет та журналів переважно в консервативному дусі, на угодовство з самодержавством, на національний сепаратизм. Така спрямованість мало влаштовувала пересічного поляка. До того ж, офіційна цензура всіляко переслідувала ці часописи. Зокрема, редакція головної польської газети в Україні «Dziennik Kijowski» протягом 1905-1912 рр. за опубліковані опозиційні самодержавству матеріали сплатила штрафів у сумі 2400 руб. [2], газета «Głos Kijowski» у 1906-1907 рр. – понад 3000 руб. [3], тижневик «Swit» у 1907 р. – 500 руб. Тощо [4]. Водночас влада вдавалася до арештів редакторів і кореспондентів польських часописів, до тимчасового або повного закриття неугодних видань. Зокрема, в квітні 1911 р. за опубліковану статтю були кинуті до в'язниці на два тижні редактори Фома Михайловський і Антоній Четвертинський й тимчасово припинено вихід цієї газети [5].

Визиски, штрафи, нестача передплатників стали причиною короткочасного існування більшості польських часописів в Україні. Окремі газети і журнали виходили в світ усього кілька місяців («Głos Kijowski» (1906-1907), «Hasła», «Robotnik» (1909) тощо), інші – один – два роки («Swit» (1906-1908), «Wola kresowa» (1907), «Tygodnik Kijowski» (1907-1908), «Gazeta kresowa» (1912), «Gazeta Kijowska» (1912), «Słowo Kijowskie» (1914), «Kurier Kijowski» (1914), «Kłosy Ukraińskie» (1914) і т.д.). Найдовше функціонували такі особливо впливові часописи, як «Dziennik Kijowski» (1905-1916), «Kresy» (1907-1918), «Nasz świat» (1909-1914) й ін. [12, с. 43-46]. «Dziennik Kijowski» належав за своєю спрямованістю до помірковано-прогресивних друкованих органів, – дав оцінку в 1915 році місцевий генерал-губернатор, – захищає ідеї не тільки польського націоналізму і антисемітизму, але й загальнослов'янські... Видається газета коректно і цікаво, і є благонадійною» [7]. Тільки за таких умов влада дозволяла довгострокове видання польських часописів.

Якщо «Dziennik Kijowski», «Kresy» були флагманами польської преси, що виступали проти революційного руху в Україні, сповідували ідеї відродження колишньої Речі Посполитої в кордонах 1772 року, всіляко захищали інтереси дворянства і заможних кіл, то їй протистояв невеликий кшталт лівих радикальних і ліберальних демократичних газет та журналів. Ліва преса спиралася на соціалістів, соціал-демократів, прогресивну інтелігенцію та молодь польської меншини, пропагувала революційні перетворення, співдружність у боротьбі з російським самодержавством трудящих усіх

національностей. До таких часописів варто віднести короткочасні нелегальні видання польсько-соціалістичної партії (ППС), що друкувалися в Києві у 1906-1909 рр. («Robotnik», «Hasła», «Czerwony Sygnał») [11].

У 1906-1907 рр. редакції «Dzennika Kijowskiego» протистояла газета «Głos Kijowski», яка спиралася на польську демократичну інтелігенцію України. За чітку антисамодержавну спрямованість публікацій ця газета зазнала справжнього терору з боку влади. 4 листопада 1906 р. «ввиду вредного направлення» її видання було призупинено, а 23 травня 1907 року взагалі закрито [6]. Однак найбільш радикальною з-поміж легальних видань польської преси виступив у 1906-1908 рр. тижневик «Swit», редагований діячами «Корпорації польських студентів» Київського університету Яном Кнотхегом, Радиславом Нейманом і Ромуальдом Новинським. Часопис з самого початку вийшов за своїм змістом за межі вузько національних польських інтересів й став на платформу соціал-демократії. З тижневиком співробітничали і вміщували свої статті такі відомі політичні діячі, вчені й літератори, як Станіслав Бжозовський, Януш Корсак, Вітольд Заблоцький, Аврелій Дрогошевський, Іван Бодуен де Куртине, а з відомих українців – Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко [13, s.44]. В 1909 році ідеї українсько-польського співробітництва пропагувала газета «Goniec Kijowski», редагована Вацлавом Липинським, що користувалася популярністю насамперед з-поміж дрібних чиновників та службовців [14, s.45]. З приходом у 1914 році в редакцію двотижневика «Kłosy Ukrainskie» журналіста Яна Урсина-Замораєва це видання «полівишало» і стало друкованим органом організації «Польська незалежна – демократична група в Україні». Кореспондентами тижневика вступили Аврелій Дрогошевський, Люціан Кноль, Казімеж Ількович та інші відомі діячі польської меншини [15, s.46].

Поява у 1905-1917 рр. численних польських часописів свідчила про польське національне відродження в Україні. Вони виступали трибуною, керманічем польської меншини, фактором активізації її суспільно-політичної і культурної діяльності в умовах наростання загальної кризи в Україні та подій Першої світової війни. Часописи сприяли утворенню в 1905-1914 рр. у Києві, Житомир, Одесі, Бердичеві, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Барі та інших містах польських клубів, «домів», «полоній», «філарецій», музично-театральних і літературних товариств, спортивних організацій «Сокол», розбудові римо-католицької церкви та ін. На шпальтах польської періодики друкувалися статuti, програми, відозви, об'яви, інформації та репортажі про діяльність цих об'єднань та осередків. Усі газети та журнали незалежно від політичної орієнтації прагнули вмістити мистецькі, поетичні, прозові й публіцистичні добірки на різні смаки читача, уривки з наукових праць, відбити інші запити творчої інтелігенції, що призвело до спалаху польської культури в Україні в перші десятиріччя ХХ ст.

Прикладом може слугувати тепер маловідомий тижневик «Tygodnik Podolski» («Тижневик Подільський»), який фактично вперше на Поділлі легально видавався польською мовою у м. Проскуріві (нині м. Хмельницький) з 18 грудня 1910 по 28 травня 1912 рр. Усього побачило світ 72 номери видання розміром 12-16 сторінок. З 1911 р. часопис був прекрасно ілюстрований. Остання сторінка газети відводилася для барвистої реклами [9].

Чому польська газета видавалася саме у Проскуріві, тоді відсталому повітовому місті Подільської губернії?

Відповідь на це питання дають, зокрема, статистичні матеріали, вміщені на сторінках власне «Тижневика Подільського». За повідомленнями тижневика станом на 1910 рік у сільській місцевості губернії мешкало 272020 поляків, у тому числі 52194 поляків було в Проскурівському повіті, який по кількості польського населення посідав перше місце в Україні [16]. Це і зумовило відкриття першої польської друкарні імені Г. Голованевської і видавництва «Тижневика Подольського» у Проскуріві, які розмістилися на Аптекарьській вулиці, в будинку під номером 39. Видавцем і редактором газети був польський журналіст Стефан Замбжуський.

У першому числі тижневика, що вийшов у світ перед Новим роком 18 грудня 1910 р., редактор писав: «Останнім часом апатія і байдужність огорнули всю нашу громадськість, згасла віра не тільки в краще майбутнє, але і власні сили. Отже, в саме такий час тим більше потрібен цей орган, щоб як дзвін будив своїм запалом серця і віру у власні сили». За своїм змістом газета охоплювала широку тематику від характеристики зовнішнього і внутрішнього становища країни, літературних сторінок і до всебічного висвітлення життя краю [17].

Якщо переглянути найхарактерніші газетні рубрики, то перед читачем постає така картина. В кожному номері один-два аркуші займала літературна сторінка, яка складалася з повістей, оповідань, віршів, літературної критики, рецензій тощо. На сторінках тижневика публікували свої твори відомі на той час польські письменники Бланка Галицька (новели «Сніг», «Байка про рицаря Гевонту»), Теодор Єж й ін. Так, Теодор Єж (З. Мілковський) помістив уривки з повісті «Василь Голуб», в якій розкрита важка доля подільського селянина-кріпака, мобілізованого поміщиком в лави польського повстання 1831 р. на Поділлі. На протязі всього часу виходу газети друкувалися фейлетони під загальною назвою «За чашкою чорної кави», автор якого ховався під псевдонімом «Его» («Я»). Часто тижневик поміщав літературні портрети на видатних польських письменників. А Галина Зборовська опублікувала великий нарис про польську письменницю Лізу Ожешкову, частина творів якої за їх революційність були заборонені царською цензурою і вилучені з продажу.

Значне місце в газеті виділялося для висвітлення подій за рубезжем. Ця рубрика постійно інформувала своїх читачів про всі важливі міжнародні події. Так, влітку 1911 р. редактор тижневика С. Замбжуський здійснив подорож на Балканський півострів, відвідав Чорногорію, Сербію. Він систематично висилав до редакції репортажі про політичну атмосферу на Балканах, які стали тоді пороховою діжкою Європи. Ці статі надавали цікавості газеті.

Часто на сторінках тижневика можна зустріти нариси про міста та села Поділля і серед них, наприклад, з історії Бара, Браїлова, описи різних проблем минулого краю. Найбільш цікавою була рубрика газети «Біжуча хроніка», з якої можна довідатись і взяти чимало серйозних і курйозних фактів з життя Поділля в 1910-1912 роках.

В номері 37 за 1911 рік тижневик, наприклад, подав статистику кількості медичного персоналу по губернії, який складався з 275 лікарів,

367 фельдшерів, 121 акушерки і т.д. Якщо ж додати, що тогочасна Подільська губернія охоплювала нинішні Хмельницьку, Вінницьку й частину Одеської областей, то цілком зрозумілим стане вся нечисленність медиків. Тому не дивно, що в згаданих роках не припиняються епідемії інфекційних захворювань. В цьому ж номері газети пишеться, що на Поділлі активно поширюється епідемія тифу, від якого уже захворіло 403 особи, а в листопаді 1910 року тільки в Балтському повіті померло 400 осіб від дифтерії [18].

Як свідчать матеріали «Тигодніка Подольского», не кращим виглядала і картина з освітою. В 1911 році в губернії функціонувало 172 церковних парафіяльних, 389 однокласних сільських шкіл і тільки 13 гімназій (середній навчальний заклад). В цих всіх школах навчалось 112411 хлопчиків і 43625 дівчаток [19]. Фінансування освіти було вкрай незначне. Так, міський бюджет м. Летичева в 1912 році складався з 41 тис. крб. З нього на освіту земство виділило всього 2470 руб., в той же час як на утримання адміністрації – більше 10 тис., поліції – 5 тис руб [20]. У м. Проскуріві з бюджету 82,7 тис. руб. (1911 р.) на освіту, культуру і впорядкування міста було витрачено біля 37 тис. руб. [21]. Ці статистичні цифри подані газетою яскраво ілюструють низький освітній рівень подолян на початку ХХ ст., про недоступність школи для всіх дітей трудящих краю. Проте жадоба до знань в місцевих жителів була великою. В № 26 від 11 червня 1911 р. тижневик сповістив своїх читачів про те, що в с. Ластівці Кам'янець-Подільського повіту селянин-столяр В. Гуменюк сконструював з дерева аероплан, на якому він планував здійснити пробні польоти над Кам'янцем. Єдиною перешкодою для цього була відсутність грошей у столяра для придбання спеціального полотна на обшивку літака. Газета запевняла, що ця проблема з тканиною скоро вирішиться. Зрозуміло, що апарат любителя-самоуки не полетів, бо тижневик більше не згадує про нього. Багато уваги газета приділяла економіці Поділля, в якому промисловість тоді була слабо розвинена. На першому місці по кількості підприємств стояли горілчани дрібні заводи, яких в 1912 році налічується 120 з річною продукцією на 4,3 млн. руб., на другому місці – цукроварні з виробом товару на 2,1 млн., руб., на третьому – дрібний ремісничий промисел з продукцією на 1,1 млн. руб. Останній промисел складався з кустарів-ткачів (2192 чол.), шевців (1689 чол.) ювелірів по сріблу і золоту (1203 чол.) тощо [22].

Про важке становище робітників капіталістичних підприємств і ремісників багато писалося в літературі. Зокрема, «Тигоднік Подольскі», описуючи життя землеробів-подолян, змушений був констатувати в номері 45 за 1911 рік той факт, що «на жаль заробітки селян в біжучому році у нас нижчі, ніж у минулому. Женці заробляли в день 65 коп., за перевезення снопів – 15-15 коп. Плата сезонним робітникам була ще нижчою. Чоловіки заробляли 100-120 руб. за півроку, жінки – 60-70 руб. Злигодні, матеріальне становище трудящих губернії примушувало бідноту шукати кращого життя в інших краях. На протязі 1911 року в межі сусідньої Австро-Угорської імперії емігрувало, як повідомляє газета, 570 сімей, що склало 2592 особи, а звідти частина подолян, не знаходячи притулку і роботи, змушена була пуститися в мандри до Америки, поневірятися за кордоном [23].

Тижневик подав також цікаві відомості про сучасне йому життя міст Поділля. Так, на протязі 1911 року газета постійно інформувало громадсь-

кість Проскурова про хід електрифікації міста, а числі 34 від 16 серпня того ж року вона сповістила, що на головних вулицях Проскурова засвітилися електричні ліхтарі, але «шкода тільки, що електрика проводиться за високу плату, яка не дає змоги широкому колу людей користуватись з такого вигідного і приємного світла». В травні 1912 р. тижневик повідомив читачам про ще одне нововведення в Проскурові. Зокрема, інженером Фазли розроблено проєкт запровадження телефонної мережі в Проскурівському, Гайсинському і Могилівському повітах. Згідно проєкту телефонами устатковувалися поки тільки державні установи, медичні заклади та підприємства. В листопаді 1912 р. почала функціонувати частково телефонна лінія в Проскурові і в повіті. В м. Кам'янці-Подільському, в якому за даними газети в 1912 році проживало 47812 мешканців, телефонна станція уже існувала. Але тижневик за номером 22 від 1911 р. розповів про трагедію міста, яка трапилася 8 травня. Весна в тій околиці губернії видалася засушливою. В цей день почали з'являтися чорні хмари, яким раділи жителі. Після обіду пішов густий дощ, який швидко переріс в страшну зливу з ураганим вітром і великим градом з деякими градинами вагою в 2 фунти. Вулиці перетворилися в річкові потоки, в яких потонуло двоє дітей. Ріка Смотрич, що до цього нагадувала струмок, наповнилася водою і вийшла з берегів, затоплюючи і руйнуючи будинки мешканців. Останні рятували своє життя на дахах і деревах. На другий день перед жителями Кам'янця постала сумна картина. Зірвані з будників дахи, вибиті шибки і двері, зруйновані стіни і фундаменти багатьох хат, розмиті вулиці, велика кількість повалених дерев – і це все сталося за чотири години зливи. Багато мешканців особливо нижнього міста залишилося без засобів до існування.

Перелік рубрик газети, її матеріалів можна продовжувати і далі. Але і наведені приклади переконливо свідчать про різносторонність польського тижневика, який в своїх публікаціях прагнув відображувати не тільки проблеми життя польської меншини, а й всього населення краю. Недоліком його було те, що він був мало зв'язаний з низами польського і українського населення, пропагував теорію класового миру, сіяв ілюзії в реформи самодержавства, віру в царську думу. Та й не могла ця газета бути іншою в умовах суворої цензури, коли редакторів садовили у в'язниці за об'єктивні статі з життя народу. Тому проголошена у першому номері тижневика теза «будити серця і віру у власні сили» народу виявилася непосильним тягарем для редакції. Згортаючи свою діяльність вона була змушена визнати, що «за півтора роки публіцистичної роботи на ґрунті Проскурівщини ми прийшли до переконання, що вона є безрезультатною» [24].

28 травня 1912 року несподівано редакція «Тигодніка Подольського» повідомила громадськість, що з цього номеру газета припиняє своє існування з-за фінансових труднощів. Польська друкарня і видавництво переведені в м. Київ і тижневик перетворювався на щоденну польську «Газету Кресову» («Крайову»), яку редагував той же С. Замбжуський. Часопис почав виходити у м. Києві з середини червня 1912 р. і незабаром став впливовим польським періодичним виданням в Україні. На його шпальтах продовжувалися вміщуватися різні матеріали з життя Поділля.

Хоча газета-тижневик «Тигоднік Подольські», як орган політичний, суспільний і літературний проіснував недовго, проте з-поміж інших поль-

ських часописів України початку ХХ ст. відіграв помітну роль в культурно-мистецькому і просвітницькому житті подолян, є сьогодні цінним джерелом для вчених істориків, політологів, краєзнавців, літературознавців, етнографів, для всіх тих, хто цікавиться минулим національних меншин у контексті взаємовідносин з корінним українським населенням, пізнає і досліджує історію нашої Батьківщини і, зокрема, її подільської землі.

Список використаних джерел:

1. ЦДДА України у м. Києві. – Ф.295. – Оп.1. – Спр.19, 39, 53, 92, 96, 98, 100, 143, 144, 147, 156, 161, 207, 209, 210, 211, 401, 412, 417, 423, 448, 495, 515, 519, 522.
2. ЦДДА України у м. Києві. – Ф.295. – Оп.1. – Спр.100. – Арк.8-18, 21-24, 31-32.
3. ЦДДА України у м. Києві. – Спр.39. – Арк.12.
4. ЦДДА України у м. Києві. – Спр.53. – Арк.5-6.
5. ЦДДА України у м. Києві. – Спр.100. – Арк.8-39.
6. ЦДДА України у м. Києві. – Ф.295. – Оп.1. – Спр.39. – Арк.3, 4, 21.
7. ЦДДА України у м. Києві. – Ф.295. – Оп.1. – Спр.100. – Арк.44.
8. Баженов Л.В. Польська преса в Україні між 1905-1917 роками // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Наук. зб. – Житомир, 1998. – С.112.
9. Баженов Л.В. «Тигоднік Подольскі» у Проскуріві // Рад. Поділля (м. Хмельницький). – 1972. – 25 лютого.
10. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К., 1998. – С.61, 65. У розрізі губерній Правобережної України польським поміщикам належало на Київщині 837 маєтків та 854853 десятин землі, на Волині відповідно 1292 і 128052, на Поділлі – 1257 і 942538. Саме в цьому корінилося головне протиріччя між польською менщиною і українським селянством у ХІХ – на початку ХХ ст.
11. Kormonowa Z. Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866-1918. Wyd. 2. – Warszawa, 1949. – S.5, 21, 23.
12. Słisz A. Prasa polska w dobie wojny i rewolucji (1915-1919). – Warszawa, 1968. – S.43-46.
13. Słisz A. Op. cit. – S.44.
14. Słisz A. Op. cit. – S.45.
15. Słisz A. Op. cit. – S.46.
16. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1910. – № 24.
17. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1910. – № 1, 18 груд.
18. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1911. – № 37.
19. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1911. – № 37.
20. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1912. – № 9.
21. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1911. – № 3.
22. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1911. – № 23.
23. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1912. – № 16.
24. Tygodnik Podolski (Ploskirjw). – 1912. – № 21.

In the article speech goes about history of the Polish press in Ukraine at the beginning of XX c. The special attention is spared an a week's newspaper «Тигоднік Подольскі», which played a noticeable role in cultural and elucidative life of podolyan, and today remains a valuable source for research workers.

Key words: Polish press, magazines, newspaper, headings.

Отримано: 28.10.2007